

Կարլեն Խաչատրյան

*Երևանի պետական համալսարանի
Տնօրենագիտության և կառավարման ֆակուլտետի դեկան,
յնտեսական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ karlen.khachatryan@ysu.am*

Գուրգեն Գասպարյան

*Երևանի պետական համալսարանի
Ակտուարական և ֆինանսական մաթեմատիկայի
ամբիոնի սահպրենտ, յնտեսական գիտությունների թեկնածու,
Էլ. հասցե՝ gurgengasparyan@ysu.am*

DOI: 10.53614/18294952-2024.1-78

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՈՐԱԿԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՓԽՐՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

Վերջին տասնամյակում պետության կայացվածության մասին ուսումնասիրությունները բավականին արդիական են դարձել: Հետազոտողներին և քաղաքականություն մշակողներին հետաքրքրում է պետության կայացվածության հիմքում ընկած գործոնները և փխրուն պետության հաղթահարման հիմնական ուղենիշերը: Մասնագետները Պետության փխրունության համաթիվը օգտագործում են աշխարհի տարբեր երկրների կայունության մակարդակը որոշելու համար: Հոդվածում ուսումնասիրվել է փխրուն պետության տեսական հիմնահարցերը, ներկայացվել են Պետության փխրունության համաթիվն իր 12 ենթացուցիչներով և պետության կառավարման որակը բնութագրող վեց հիմնական ցուցիչները: Էկոնոմետրիկ գործիքների կիրառմամբ գնահատվել է Պետության փխրունության համաթիվի վրա Պետական կառավարման որակի ցուցիչների ազդեցությունը: Բացահայտվել է, որ Պետությո-

յան փխրունության համաթվի վրա նշանակալի ազդեցություն ունեն պետական կառավարման որակի վեց ցուցանիշներից չորսը: Մոդելից պարզ է դարձել, որ այդ չորս ցուցիչները 88 տոկոսով բացատրում են Պետության փխրունության համաթվի տատանողականության մակարդակը: Ընդ որում, կառավարման արդյունավետության և քաղաքական կայունության ցուցիչների ազդեցությունը ամենամեծն է, ուստի քաղաքականություն մշակելիս հատկապես պետք է իրականացնել այնպիսի ծրագրեր, որոնք կհանգեցնեն այդ ցուցիչների գնահատականի բարձրացման:

Հիմնաբառեր. պետության կայացածություն, ապաֆունկցիոնալ պետություն, պետական կառավարում, փխրուն պետություն, կառավարման որակ, պետության փխրունության համաթիվ, ռեգրեսիոն վերլուծություն

Ներածություն

Պետության փխրունության համաթիվը, որը նախկինում հայտնի էր որպես Չկայացած պետությունների համաթիվ, լայնորեն օգտագործվում է աշխարհի երկրների կայունության և խոցելիության աստիճանը գնահատելու համար: Այն հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմել երկրի քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական և անվտանգային խնդիրների, մարտահրավերների մասին: Պետության փխրունության համաթիվը վճռորոշ դեր է խաղում հակամարտությունների վերլուծության և խաղաղության կառուցման ոլորտում՝ առաջարկելով պետության փխրունության համապարփակ գնահատում: Թեև այն ունի իր սահմանափակումները, համաթիվը տալիս է արժեքավոր պատկերացումներ, որոնք կարող են տեղեկացնել քաղաքականությանը և գործելակերպին հակամարտությունները կանխելու և կայուն զարգացումը խթանելու ջանքերում:

Պետության փխրունության համաթիվը արժեքավոր գործիք է՝ գնահատելու և լուծելու պետության փխրունության խնդիրները: Տրամադրելով փխրունության չափման և մոնիթորինգի համակարգված շրջանակ՝ համաթիվը քաղաքականություն մշակողներին, պրակտիկ աշխատողներին և հետազոտողներին հնարավորություն է տալիս բացահայտել խնդրահարույց ոլորտները, հետևել ժամանակի ընթացքում դրանց միտումներին և մշակել նպատակային միջամտություններ՝ ապահովելու ճկունություն և խթանելու կայունությունը:

Համաշխարհային կառավարման ցուցիչները վճռորոշ դեր են խաղում զարգացման աջակցության և քաղաքականության վերլուծության ոլորտում՝ առաջարկելով կառավարման որակի համապարփակ գնահատում: Չնայած որոշ սահմանափակումներին, ցուցանիշները տալիս են արժեքավոր պատկերացումներ՝ քաղաքականության զարգացման և ներառական աճին նպաստելու ջանքերի վերաբերյալ: Պետության կառավարման որակը բնութագրող ցուցիչները հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմել երկրում կառավարման վիճակի, առկա խնդիրների և զարգացման միտումների վերաբերյալ:

Հոդվածում խնդիր է դրվել բացահայտել պետության փխրունության վրա պետական կառավարման որակի ազդեցությունը:

Մեթոդ

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են տվյալների հավաքագրման, վերլուծության և համադրության, տեսական և գործնական նյութի պատմական և տրամաբանական վերլուծությունների զուգակցման, համեմատական վերլուծության, համադրությունների և դատողությունների, վարկածների առաջադրման, մաթեմատիկական մոդելավորման մեթոդները: Մասնավորապես՝ օգտագործվել է բազմակի ռեգրեսիոն վերլուծություն՝ Ուայթի ձգգրտված ստանդարտ սխալների կիրառմամբ: Մոդելի համար ստուգվել են Գաուս-Մարկովի պայմանները, և ցույց է տրվել, որ ստացվել են անշեղ և ունակային գնահատականներ:

Ապաֆունկցիոնալ պետության հայեցակարգային շրջանակը

Ապաֆունկցիոնալ (չկայացած, փխրուն) պետությունների շեղված բնութագրերը բավականին հանգամանորեն վերլուծվել են երեք տարբեր գիտնականների՝ Զ. Միգդալի (1988), Ռ. Զեքսոնի (1993) և Ս. Հանթինգթոնի (2006) աշխատություններում: Ընդ որում, յուրաքանչյուր հեղինակ իր պատկերացումները հիմնավորել է՝ օգտագործելով գիտական մոտեցում և համապատասխան կառուցակարգեր: Այս երեք հեղինակները միմյանցից անկախ մեկնաբանում և գնահատում են ուսումնասիրվող խնդիրը մեթոդաբանական միատեսակությամբ՝ հղում անելով իդեալական-տիպիկ պետականության դրույթներին: Հետագայում մեկ այլ հետազոտող Գրեֆթաթը ներկայացնում է ապաֆունկցիոնալ պետության հայեցակարգը (Greffrath, 2012, էջ 281)՝ առավել մեծ ուշադրություն դարձնելով դրա տեսական հիմքերին:

Չկայացած պետության հայեցակարգում, ոչ բացահայտ առկա է նորմալից շեղվելու միտումը, հետևաբար, դա պետություն է, որը դադարել է գործել ընդունված նորմերին համապատասխան, պետություն, որը չի կարող հասնել որոշակի նպատակների կամ՝ պետություն, որն ըստ որոշակի հատկանիշների անկարողունակ է: Այս դատողությունները, թեպետ, ընդունվել են որպես Գրեֆթաթի ուսումնասիրության ելակետ, այնուամենայնիվ, նա նկատում է, որ առաջանում են որոշակի վիճահարույց դրույթներ. օրինակ, վիճարկվում է այդ ձախողման, թերության, շեղման կամ ապաֆունկցիոնալության բնույթը: Դա հանգեցրել է նրան, որ պետության ձախողմանն առնչվող գործնականում յուրաքանչյուր հրապարակում հանգեցվում է պետության դեֆիցիտի եզակի և յուրօրինակ ակտանիշներին, որոնցից յուրաքանչյուրը նկարագրվում է ստեղծագործորեն և յուրօրինակ ձևով (Englebert, 1997, էջ 767-775):

«Չկայացած պետություն» եզրույթը չի նշանակում ձգգրիտ սահմանված և դասակարգելի իրավիճակ, այլ, ավելի շուտ, այն հանդես է գալիս որպես երևույթ բնութագրելու համար մի ընդարձակ հասկացություն, որը կարող

է տարբեր կերպ մեկնաբանվել: «Չկայացած պետություն» (Failed State) եզրույթը համեմատաբար նոր է, առաջին անգամ գործածվել է 1990-ականների սկզբին: Ջ. Հելմանը և Ս. Ռաթները իրենց հոդվածում գրում են. «Հայիթիից արևմտյան կիսագնդում, մինչև Հարավսլավիայի մնացորդները Եվրոպայում, Սոմալիից, Սուդանից և Աֆրիկայում Լիբերիայից մինչև Կամբոջա՝ Հարավարևելյան Ասիայում, ի հայտ է գալիս անհանգստացնող նոր երևույթ. չկայացած ազգային պետությունը, որը բացարձակապես ի վիճակի չէ իրեն որպես միջազգային հանրության անդամ պահելու...Թեև զարգացող աշխարհի տառապանքը մեղմելը վաղուց գլխավոր խնդիր է, ձախողված պետությունների փրկությունը նոր, և շատ առումներով տարբերվող մարտահրավեր է» (Helman, Ratner, 1993, էջ 3-20): Ընդ որում, հեղինակները գտնում են, որ թեև «մարդու իրավունքների (ներառյալ՝ կյանքի իրավունքը) զանգվածային ոտնահարումները բավական անհանգստացնող են, սակայն այդ պետություններին օգնելու անհրաժեշտությունն ավելի կարևոր է դառնում այն փաստով, որ նրանց խնդիրները հակված են տարածվելու»: Ջ. Հելմանը և Ս. Ռաթներն առանձնացնում են պետությունների երեք խումբ, որոնց գոյատևումը վտանգված է.

1) *չկայացած պետություններ*, ինչպիսիք են Բոսնիան, Կամբոջան, Լիբերիան և Սոմալին, որոնց կառավարման կառույցները խաթարվել են հանգամանքների ազդեցությամբ,

2) *ձախողված պետություններ*, ինչպիսիք են Եթովպիան, Վրաստանը և Զաիրը, որտեղ փլուզումը մոտ չէ, բայց կարող է տեղի ունենալ մի քանի տարվա ընթացքում,

3) *նորանկախ պետություններ*՝ նախկին Հարավսլավիայի և Խորհրդային Միության տարածքներում ձևավորված երկրներ, որոնց կենսունակությունը դժվար է գնահատել:

Ցյուրիխյան համալսարանի պրոֆեսոր Դ. Թյուրերը գրում է, որ ներկայումս գոյություն ունեցող «չկայացած պետությունները», ամենից առաջ, «երրորդ աշխարհի» երկրներն են, որոնց վրա ազդել են մի շարք պատմական և աշխարհաքաղաքական գործոններ (Thurer, 1999, էջ 734): Քաղաքական և իրավական տեսանկյունից՝ Դ. Թյուրերը «չկայացած պետությունը» սահմանում է որպես «պետություն, որը, թեև պահպանել է իրավակարողությունը, այնուամենայնիվ, բոլոր գործնական նպատակների համար կորցրել է դա իրականացնելու կարողությունը»:

Պետության փխրունության համաթիվը (Fragile States Index) և դրա գնահատման մեթոդաբանությունը

Պետության փխրունության համաթիվը (FSI) առաջին անգամ ներդրվել է Խաղաղության հիմնադրամի կողմից 2005 թվականին՝ որպես պետությունների փլուզման կամ հակամարտությունների խոցելիության գնահատման միջոց: Ի սկզբանե անվանվել է «Ձախողված պետությունների համաթիվ» և նպատակ է ունեցել ընդգծել այն մարտահրավերները, որոնց բախվում են

թույլ և անկայուն պետությունները հակամարտությունների, պատերազմների ժամանակ: Տարիների ընթացքում համաթիվը մի քանի անգամ վերանայվել է՝ բարելավվելով գնահատման մեթոդաբանությունը և հաշվարկման ճշգրտությունը: 2014 թվականին այն վերանվանվել է որպես Պետության փխրությունության համաթիվ՝ առավել հստակ ընդգծելու, որ այստեղ էականը փխրությունության, այլ ոչ թե ձախողման վրա կենտրոնանալն է: Այս ցուցանիշի առանցքային յուրահատկությունը բազմաչափ մոտեցումն է, որը թույլ է տալիս հաշվի առնել պետության փխրությունության տարբեր գործոններ (Stewart, 2002, էջ 20–34):

Պետության փխրությունության համաթիվն օգտագործում է բազմաչափ մոտեցում՝ գնահատելու պետության փխրությունները՝ հաշվի առնելով տարբեր քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական և անվտանգային 12 ենթացուցիչներ:

<p>Համախմբվածության ցուցիչներ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Անվտանգության ապարատ (Security Apparatus): • Խմբավորված էլիտաներ (Factionalized Elites) • Խմբային բողոք (Group Grievance):
<p>Տնտեսական ցուցիչներ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Տնտեսական անկում (Economic Decline): • Անհամաչափ տնտեսական զարգացում (Uneven Economic Development) • Արտագաղթ և ուղեղների արտահոսք (Human Flight and Brain Drain)
<p>Քաղաքական ցուցիչներ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Պետության լեգիտիմություն (State Legitimacy) • Հանրային ծառայություններ (Public Services) • Մարդու իրավունքներ և օրենքի գերակայություն (Human Rights and Rule of Law)
<p>Սոցիալական ցուցիչներ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ժողովրդագրական ճնշում (Demographic Pressures) • Փախստականներ և հարկադրված տեղահանվածներ (Refugees and Internally Displaced Persons) • Արտաքին միջամտություն (External Intervention)

Գծապատկեր 1. Պետության փխրությունության համաթիվի ցուցիչներն ու ենթացուցիչները¹:

Համախմբվածության ցուցիչներն են.

- *Անվտանգության ապարատ (Security Apparatus):* Այս ցուցիչը դիտարկում է պետության անվտանգության սպառնալիքները, ինչպիսիք են ռմբակոծությունները, հարձակումները և մարտերի հետ կապված մահերը, ապստամբությունները, հեղաշրջումները կամ ահաբեկչությունը: Անվտանգության ապարատը նաև հաշվի է առնում լուրջ հանցավոր գործոնները, ինչպիսիք են կազմակերպված հանցավորությունը և սպանությունները, ինչպես նաև ներքին անվտանգության նկատմամբ քաղաքացիների վստահությունը:
- *Խմբավորված էլիտաներ (Factionalized Elites):* Այս ցուցիչը դիտարկում է պետական ինստիտուտների մասնատվածությունը էթնիկ, դասակարգային, կլանային, ռասայական կամ կրոնական գործոններով

¹ Կազմվել է հեղինակների կողմից:

պայմանավորված, ինչպես նաև իշխող վերնախավերի միջև փոխհարաբերությունները: Այն չափում է իշխանության համար պայքարի սրությունը, քաղաքական մրցակցությունը, քաղաքական փոփոխությունները, և ընտրական գործընթացների առկայության դեպքում դրանց նկատմամբ վստահության աստիճանը:

- *Խմբային բողոք (Group Grievance):* Այս ցուցիչը կենտրոնանում է հասարակության տարբեր խմբերի միջև տարածայնությունների և հակասությունների վրա, մասնավորապես՝ սոցիալական կամ քաղաքական բնութագրերի վրա հիմնված բաժանումների և ծառայությունների կամ ռեսուրսների հասանելիության և քաղաքական գործընթացում ընդգրկվելու հարցում նրանց դերի վրա:

Տնտեսական ցուցիչներն են.

- *Տնտեսական անկում (Economic Decline):* Այս ցուցիչը հաշվի է առնում երկրի ներսում տնտեսական անկման հետ կապված գործոնները: Օրինակ, ցուցանիշը դիտարկում է տնտեսական անկման հիմնական օրինաչափությունները, չափվում է մեկ շնչի հաշվով եկամտի, համախառն ազգային արդյունքի, գործազրկության մակարդակի, գնաձի, արտադրողականության, պարտքի, աղքատության մակարդակի կամ բիզնեսի սնանկության միջոցով:
- *Անհամաչափ տնտեսական զարգացում (Uneven Economic Development):* Այս ցուցանիշը հաշվի է առնում անհավասարությունը տնտեսությունում՝ անկախ տնտեսության փաստացի վիճակից: Օրինակ, ցուցանիշը դիտարկում է կառուցվածքային անհավասարությունը, որը հիմնված է խմբային հատկանիշների վրա (օրինակ՝ ռասայական, էթնիկական, կրոնական կամ ինքնության այլ խմբի) կամ հիմնված է կրթության, տնտեսական կարգավիճակի կամ տարածաշրջանի վրա (օրինակ՝ քաղաք-գյուղ բաժանումը):
- *Արտագաղթ և ուղեղների արտահոսք (Human Flight and Brain Drain):* Այս ցուցիչը հաշվի է առնում արտագաղթի (տնտեսական կամ քաղաքական պատճառներով) տնտեսական ազդեցությունը և այն հետևանքները, որոնք այն կարող է ունենալ երկրի զարգացման վրա: Մի կողմից, դա կարող է ներառել միջին խավի կամավոր արտագաղթը, մասնավորապես՝ բնակչության տնտեսապես արտադրողական հատվածների (ձեռնարկատերերը, հմուտ աշխատողները) իրենց հայրենի երկրում տնտեսական վիճակի վատթարացման պատճառով կամ ավելի լավ հնարավորությունների ակնկալիքով երկիրը լքելը: Մյուս կողմից, դա կարող է ներառել մասնագետների կամ մտավորականների հարկադիր տեղահանումը, ովքեր փախչում են իրենց երկրից հավաճանքների կամ բռնաճնշումների պատճառով:

Քաղաքական ցուցիչներն են.

- *Պետության լեգիտիմություն (State Legitimacy):* Այս ցուցանիշը հաշվի է առնում իշխանության ներկայացուցչականությունն ու բաց լինելը և նրա փոխհարաբերությունները քաղաքացիների հետ: Ցուցանիշը

դիտարկում է պետական ինստիտուտների և գործընթացների նկատմամբ բնակչության վստահության մակարդակը և գնահատում է ազդեցությունը, երբ այդ վստահությունը բացակայում է, որը դրսևորվում է զանգվածային հանրային ցույցերի, քաղաքացիական անհնազանդության կամ զինված ապստամբությունների աճի միջոցով:

- *Հանրային ծառայություններ (Public Services):* Այս ցուցիչը վերաբերում է հիմնական պետական գործառնություններին և պետության կողմից հասարակությանը մատուցվող առանցքային ծառայությունների առկայությանը: Մի կողմից, դա կարող է ներառել այնպիսի ծառայությունների մատուցում, ինչպիսիք են առողջապահությունը, կրթությունը, ջրամատակարարումը և ջրահեռացումը, տրանսպորտային ենթակառուցվածքը, էլեկտրաէներգիան, ինտերնետը և կապը: Մյուս կողմից, այն կարող է ներառել պետության կարողությունը՝ պաշտպանելու իր քաղաքացիներին, օրինակ՝ արտաքին սպառնալիքներից, ահաբեկչությունից և բռնությունից:
- *Մարդու իրավունքներ և օրենքի գերակայություն (Human Rights and Rule of Law):* Այս ցուցիչը դիտարկում է թե որքանով են մարդու հիմնարար ազատությունները և իրավունքները պաշտպանված: Ցուցանիշն ուսումնասիրում է, թե արդյոք առկա են իրավական, քաղաքական և սոցիալական իրավունքների ոտնահարում, ներառյալ անհատների, խմբերի և հաստատությունների իրավունքները (օրինակ՝ մամուլի նկատմամբ ոտնձգություն, դատական համակարգի քաղաքականացում, քաղաքական հակառակորդների ճնշումներ):

Սոցիալական ցուցիչներն են.

- *Ժողովրդագրական ճնշում (Demographic Pressures):* Այս ցուցիչը հաշվի է առնում պետության վրա ճնշումները, որոնք բխում են հենց բնակչությունից կամ շրջակա միջավայրից: Օրինակ՝ ցուցանիշը չափում է բնակչության ճնշումը՝ կապված սննդի ապահովման, ջրի և կենսական այլ ռեսուրսների հասանելիության մակարդակը, ինչպես նաև հիվանդությունների և համաձարակների տարածվածության աստիճանը:
- *Փախստականներ և հարկադրված տեղահանվածներ (Refugees and Internally Displaced Persons):* Այս ցուցիչը չափում է ճնշումը պետությունների վրա, որն առաջացել է սոցիալական, քաղաքական, բնապահպանական կամ այլ պատճառներով խոշոր համայնքների հարկադիր տեղահանման հետևանքով, չափելով տեղահանվածությունը երկրի ներսում, ինչպես նաև փախստականների հոսքը դեպի այլ երկրներ: Ցուցանիշը չափում է փախստականներին ըստ ապաստանի երկրների՝ հիմք ընդունելով փաստը, որ բնակչության ներհոսքը կարող է լրացուցիչ ճնշում գործադրել հանրային ծառայությունների վրա և, երբեմն, կարող է ավելի լայն մարդասիրական և անվտանգության մարտահրավերներ ստեղծել ընդունող պետության համար, եթե այդ պետությունը չունի կլանող կարողություններ և համապա-

տասխան ռետուրսներ:

- *Արտաքին միջամտություն (External Intervention)*: Այս ցուցիչը հաշվի է առնում արտաքին դերակատարների ազդեցությունը պետության գործունեության վրա: Մի կողմից, արտաքին միջամտությունը կենտրոնանում է արտաքին դերակատարների ներգրավվածությանը անվտանգային հարցերին, օրինակ՝ ինչպես գաղտնի, այնպես էլ բացահայտ պետության ներքին գործերին միջամտությունը: Մյուս կողմից, արտաքին միջամտությունը կենտրոնանում է նաև արտաքին դերակատարների, այդ թվում՝ վերազգային կազմակերպությունների տնտեսական ներգրավվածության վրա՝ լայնածավալ վարկերի, զարգացման ծրագրերի կամ արտաքին օգնության, բյուջետային շարունակական աջակցության, ֆինանսների վերահսկողության կամ պետության տնտեսական քաղաքականության կառավարման միջոցով՝ առաջացնելով տնտեսական կախվածություն:

Յուրաքանչյուր ցուցանիշ գնահատվում է՝ որակական և քանակական ցուցիչների միջոցով, ինչպիսիք են փորձագիտական գնահատումները, հարցումները և տվյալների երկրորդական աղբյուրները: Այնուհետև այս միավորները համախմբվում են՝ յուրաքանչյուր երկրի համար բաղադրյալ միավորը հաշվարկելու համար, ինչն էլ որոշում է նրա վարկանիշը համաթվի վրա: Թեև մեթոդաբանությունը ժամանակի ընթացքում զարգացել է, հիմնական շրջանակը մնում է նույնական՝ թույլ տալով պետական փխրունության միտումների վերաբերյալ վերլուծություն իրականացնել:

Պետության փխրունության համաթիվը լայնորեն օգտագործվել է քաղաքականություն մշակողների, հետազոտողների և պրակտիկ մասնագետների կողմից՝ վերլուծելու պետության փխրունության միտումները և մշակելու ռազմավարություններ հակամարտությունների կանխարգելման և խաղաղության կառուցման համար: Նրա հիմնական ուժեղ կողմերից մեկը անկայունության վտանգի տակ գտնվող երկրները բացահայտելու և համապատասխանաբար միջամտությունների առաջնահերթություն տալու կարողությունն է:

Պետության փխրունության համաթիվը կարևոր դերակատարում է ունեցել նաև պետական փխրունության և հակամարտությունների դինամիկայի վերաբերյալ ակադեմիական հետազոտություններում: Գիտնականներն օգտագործել են համաթիվը տեսական շրջանակները փորձարկելու, էմպիրիկ ուսումնասիրություններ իրականացնելու և պետության փխրունության դրդապատճառներն ուսումնասիրելու համար (Fearon, Laitin, 2003, էջ 75-90): Բազմաթիվ գիտնականներ և քաղաքականություն մշակողներ օգտագործել են Պետության փխրունության համաթիվը՝ վերլուծելու պետության փխրունության միտումները և մշակելու հակամարտությունների կանխարգելման և խաղաղության ամրապնդման ռազմավարություններ: Օրինակ, Սմիթը և Լոպեսը պնդում են, որ Պետության փխրունության համաթիվն առաջարկում է համապարփակ շրջանակ՝ հասկանալու պետական փխրունության բարդ դինամիկան՝ հնարավորություն տալով քաղաքականություն մշակողներին

միջամտությունների առաջնահերթություն սահմանել և արդյունավետ բաշխել ռեսուրսները (Smith, Lopez, 2016, էջ 418-437) : Ջոնսը և Բրաունը ընդգծում են այս համաթվի օգտակարությունը պետության փլուզման նախանշանները վաղ հայտնաբերելու և ռիսկերը մեղմելու համար կանխարգելիչ գործողությունների ուղղորդման գործում (Jones, Brown, 2016, էջ 743-758):

Պետության փխրունության համաթիվը շարունակում է զարգանալ և հարմարվել փոփոխվող իրողություններին: Աճում է հետաքրքրությունը համաթիվը լրացնելու որակական հետազոտական մեթոդներով, ինչպիսիք են դեպքերի ուսումնասիրությունը և դաշտային աշխատանքը, որպեսզի ապահովվի պետության փխրունության ավելի մանրամասն և դետալային պատկերացում: Անդրադառնալով այս մարտահրավերներին և կիրառելով նոր մոտեցումներ՝ Պետության փխրունության համաթիվն ունի ներուժ՝ մնալու արժեքավոր գործիք գալիք տարիներին պետության փխրունությունը գնահատելու և կարգավորելու համար:

Պետական կառավարման որակի գնահատման առանձնահատկությունները

Պետական կառավարման որակի գնահատումն իրագործվում է վեց խումբ պարամետրերով (Worldwide Governance Indicator), որոնք են՝

1. *պետական մարմինների հաշվեպահականությունը և բնակչության կարծիքի բնորոշումը (Voice and Accountability)*՝ իշխանության ընտրություններին քաղաքացիների մասնակցության հնարավոր աստիճանը, ինչպես նաև խոսքի ազատության ամօրացումը, միավորումների և ԶԼՄ ազատությունը:
2. *Քաղաքական կայունությունը և բռնության բացակայությունը (Political Stability and Absence of Violence/Terrorism)*՝ ոչ սահմանադրական եղանակով կամ բռնության, այդ թվում՝ տեռորիզմի կիրառմամբ իշխանության ապակայունացման հավանականության աստիճանը:
3. *Կառավարման արդյունավետությունը (Government Effectiveness)*՝ պետական ծառայությունների մատուցման որակի գնահատումը, պետական ծառայողների աշխատանքի որակը, վերջիններիս անկախության աստիճանը քաղաքական ճնշումներից, քաղաքականության մշակման որակի գնահատականը:
4. *Կարգավորման որակը (Regulatory Quality)*՝ մասնավոր հատվածի զարգացմանն օժանդակող և աջակցող նորմատիվ իրավական ակտերի և հիմնավոր քաղաքականության մշակման՝ կառավարության գնահատականը:
5. *Օրենքի գերակայությունը (Rule of Law)*՝ հասարակությունում գործող նորմերի նկատմամբ տարաբնույթ տուրյեկտների վստահության և վերջիններիս կողմից այդ նորմերի պահպանման պատրաստակամության աստիճանի գնահատականը, այդ թվում՝ պայմանագրերի պարտադիր կատարման արդյունավետության գնահատականը, սեփականության պաշտպանության իրավունքը դատական մարմիններ

րի կողմից և ոստիկանության աշխատանքը, բռնության տարածվածության և հանցավորության մակարդակը:

6. *Կոռուպցիայի դեմ պայքարը (Control of Corruption)*՝ շահախնդիր նպատակներով պետական իշխանության օգտագործման պրակտիկայի տարածվածության գնահատականը, ներառյալ փոքր և մեծ չափերի կոռուպցիան, ինչպես նաև մասնավոր հատվածի և շերտերի ներկայացուցիչների՝ իշխանության մեջ ներգրավվածության ծավալները:

Այս մեթոդաբանությունը մշակվել է Համաշխարհային բանկի կողմից՝ աշխարհի երկրներում պետական կառավարման որակը չափելու համար: Այն առաջին անգամ ներդրվել է 1996 թվականին՝ որպես աշխարհի տարբեր երկրներում կառավարման որակի գնահատման և զարգացման աջակցության ռազմավարությունների իրազեկման Համաշխարհային բանկի ջանքերի մաս (Kaufmann, D., Kraay A., Mastruzzi M. 2009):

Ենթացուցիչները հիմնված է փորձագիտական գնահատումների, հետազոտության տվյալների և օբյեկտիվ ցուցանիշների համակցության վրա, որոնք հավաքագրվել են տարբեր աղբյուրներից, ներառյալ միջազգային կազմակերպություններից, պետական մարմիններից և քաղաքացիական հասարակության խմբերից: Յուրաքանչյուր ենթացուցիչի տրվում է գնահատական՝ հիմնված որակական և քանակական տվյալների աղբյուրների վրա, որոնք այնուհետև համախմբվում են՝ յուրաքանչյուր երկրի և կառավարման հարթության համար բաղադրյալ միավորները հաշվարկելու համար: Միավորները ստանդարտացված են՝ հեշտացնելու միջերկրային համեմատությունները և թարմացվում են ամեն տարի՝ արտացոլելու կառավարման դինամիկայի փոփոխությունները ժամանակի ընթացքում:

Պետության փխրունության համաթվի վրա Պետական կառավարման որակի ցուցիչների ազդեցության գնահատումը

Էմպիրիկ վերլուծության ժամանակ գնահատվել է հետևյալ ռեգրեսիոն հավասարումը՝

$$FSI_i = \beta_0 + \beta_1 GE_i + \beta_2 PSAV_i + \beta_3 RQ_i + \beta_4 CC_i + \beta_5 RL_i + \beta_6 VA + \varepsilon_i$$

որտեղ որպես բացատրվող փոփոխական վերցված է պետության փխրունության գործակիցը, իսկ որպես բացատրող փոփոխականներ՝ պետության կառավարման որակը ներկայացնող ցուցիչները՝ կառավարման արդյունավետությունը, քաղաքական կայունությունը և բռնության բացակայությունը, կարգավորման որակը, կոռուպցիայի դեմ պայքարը, օրենքի գերակայությունը և պետական մարմինների հաշվետվողականությունը և բնակչության կարծիքի ընդունումը:

Գնահատման համար օգտագործվել են Համաշխարհային Բանկից վերցված 2022թ.-ի դրությամբ 175 երկրների տվյալները: Իրականացվել է տարածական տվյալներով բազմակի ռեգրեսիա: Ռեգրեսիան գնահատվել է փոքրագույն քառակուսիների եղանակով: Արդյունքները ներկայացված են

Կառլեն Խաչատրյան, Գուրգեն Գասպարյան

ստորև բերված աղյուսակում:

Dependent Variable: FSI				
Method: Least Squares				
Date: 04/29/24 Time: 17:44				
Sample (adjusted): 1 175				
Included observations: 175 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GE	-9.582513	2.475600	-3.870784	0.0002
PSAV	-6.753611	1.103331	-6.121113	0.0000
RQ	-5.161203	2.122124	-2.432093	0.0161
CC	-1.222561	1.974089	-0.619304	0.5366
RL	1.769419	2.973641	0.595035	0.5526
VA	-3.775416	1.190792	-3.170508	0.0018
C	62.55144	0.650724	96.12590	0.0000
R-squared	0.878736	Mean dependent var		65.98914
Adjusted R-squared	0.874406	S.D. dependent var		23.73464
S.E. of regression	8.411390	Akaike info criterion		7.136228
Sum squared resid	11886.25	Schwarz criterion		7.262820
Log likelihood	-617.4200	Hannan-Quinn criter.		7.187578
F-statistic	202.9021	Durbin-Watson stat		2.065857
Prob(F-statistic)	0.000000			

Աղյուսակ 1. Սկզբնական բազմակի ռեգրեսիա:

Աղյուսակ 1-ից պարզ է դառնում, որ կոռուպցիայի դեմ պայքարը և օրենքի գերակայությունը արտահայտող փոփոխականները նշանակալի չեն 95% նշանակալիության մակարդակում, քանի որ իրենց համապատասխանող p-value հավասար են 0.5366 և 0.5526, որոնք մեծ են 0.05-ից, ինչը նշանակում է, որ տվյալ գործակիցների գրո լինելու գրոյական վարկածները ընդունվում են: Այդ փոփոխականները հանվել են մոդելից:

Dependent Variable: FSI				
Method: Least Squares				
Date: 04/28/24 Time: 07:09				
Sample (adjusted): 1 175				
Included observations: 175 after adjustments				

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GE	-9.452263	1.975268	-4.785306	0.0000
PSAV	-6.669680	1.067103	-6.250269	0.0000
RQ	-4.811357	1.984579	-2.424372	0.0164
VA	-3.768655	1.099991	-3.426077	0.0008
C	62.51196	0.645280	96.87575	0.0000
R-squared	0.878369	Mean dependent var		65.98914
Adjusted R-squared	0.875507	S.D. dependent var		23.73464
S.E. of regression	8.374417	Akaike info criterion		7.116395
Sum squared resid	11922.25	Schwarz criterion		7.206818
Log likelihood	-617.6846	Hannan-Quinn criter.		7.153073
F-statistic	306.9182	Durbin-Watson stat		2.074346
Prob(F-statistic)	0.000000			

Աղյուսակ 2. Նշանակալի փոփոխականով բազմակի ռեգրեսիա:

Վերափոխված մոդելում արդեն բոլոր փոփոխականները նշանակալի են, քանի որ բոլոր p-value-ները փոքր են 0.05-ից:

Մոդելը գծային է պարամետրերի նկատմամբ, ապահովված է պատահական ընտրանքի պայմանը, բացակայում է կատարյալ կոլինարությունը:

$E(\varepsilon_i | GE_i, PSAV_i, RQ_i, VA_i) = 0$ պայմանը մոդելում ևս պահպանվում է: Դա հասկանալու համար դիտարկենք 4 պայմանները, որի դեպքում այն կարող է խախտվել: Դրանք են՝

- չափման սխտեմատիկ սխալներ
- ֆունկցիոնալ սխալ հատկորոշում
- բաց թողնված փոփոխականներ
- հետադարձ պատճառական կապ

Փոփոխականներում չափման սխտեմատիկ սխալները բացակայում են, քանի որ ենթադրվում է, որ Համաշխարհային Բանկից վերցված տվյալները հավաստի են:

Ֆունկցիոնալ սխալ հատկորոշման առկայությունը ստուգելու համար կիրառել են RESET թեստը, որի արդյունքները ներկայացված են ստորև՝

Ramsey RESET Test			
Equation: EQ01			
Specification: FSI GE PSAV RQ VA C			
Omitted Variables: Squares of fitted values			
	Value	df	Probability
t-statistic	1.283615	169	0.2011

Կառլեն Խաչատրյան, Գուրգեն Գասպարյան

F-statistic	1.647668	(1, 169)	0.2011
Likelihood ratio	1.728435	1	0.1886

Աղյուսակ 3. Ֆունկցիոնալ սխալ հատկորոշման թեստ:

p-value հավասար է 0.2011, որը մեծ է 0.05-ից ինչը նշանակում է, որ ֆունկցիոնալ սխալ հատկորոշում առկա չէ:

Մոդելի դետերմինացիայի գործակիցը հավասար է 0.88, ինչը նշանակում է, որ ընտրված փոփոխականները 88 տոկոսով բացատրում են երկրի փխրունության գործակցի տատանողականությունը, այսինքն՝ կարևոր բաց թողնված փոփոխականներ գրեթե առկա չեն:

Մոդելում հետադարձ պատճառական կապ գոյություն չունի, քանի որ փխրունության գործակցի հաշվարկման մեջ մասնակցում են 12 ցուցանիշներ, որոնք կապ չունեն պետական կառավարման որակը արտահայտող փոփոխականների հետ: Բացի դրանից դա նաև ցույց է տալիս Գրենջերի պատճառահետևանքային թեստը:

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 04/29/24 Time: 18:22			
Sample: 1 177			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
FSI does not Granger Cause GE 173		0.03569	0.9649
FSI does not Granger Cause PSAV		0.46419	0.6294
FSI does not Granger Cause RQ		0.27844	0.7573
FSI does not Granger Cause		0.45932	0.6325

Աղյուսակ 4. Գրենջերի պատճառական թեստ:

Բոլոր p-value-ները մեծ են 0.05-ից, ինչը նշանակում է, որ փխրունության գործակիցը ազդեցություն չունի պետական կառավարման որակը արտահայտող փոփոխականների վրա:

Անփոփելիվ վերը նշվածը՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ Գաուս-Մարկովի 4 պայմանները ապահովված են, ինչը նշանակում է, որ փոքրագույն քառակուսիների եղանակով գնահատված գործակիցները անշեղ են և ունակային:

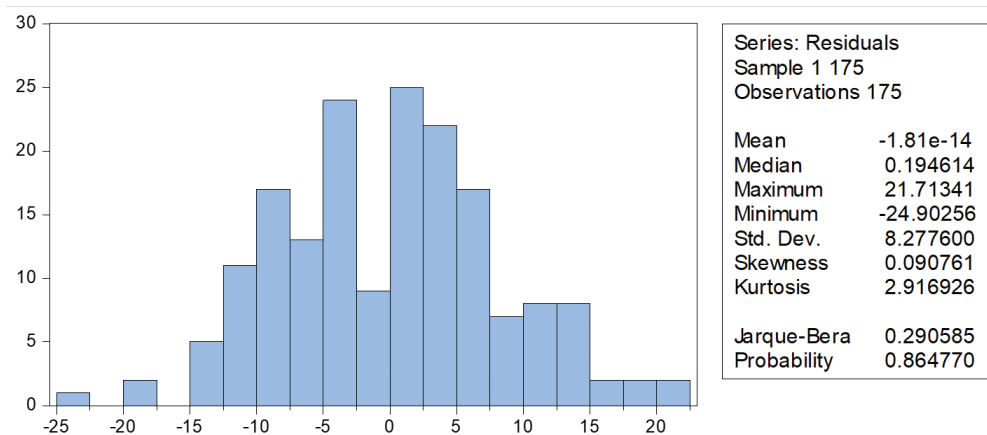
Գաուս-Մարկովի հինգերորդ պայմանը՝ հոմոսկեդաստիկության առկայությունը, ստուգվել է Ուայթի թեստով՝

Heteroskedasticity Test: White			
F-statistic	3.938793	Prob. F (14,160)	0.0000
Obs*R-squared	44.85406	Prob. Chi-Square (14)	0.0000
Scaled explained SS	40.56943	Prob. Chi-Square (14)	0.0002

Աղյուսակ 5. Ուայթի հետերոսկեդաստիկության թեստ:

Ըստ աղյուսակի առկա է հետերոսկեդաստիկություն, քանի որ p-value փոքր է 0.05-ից, այսինքն հետերոսկեդաստիկության բացակայության վերաբերյալ գրոյական վարկածը մերժվում է:

Մոդելում հետերոսկեդաստիկության առկայությունը միանգամայն բնական է, քանի որ մոդելում վերցված երկրները համասեռ կառուցվածք չունեն: Սակայն հետերոսկեդաստիկության առկայությունը չի խանգարում դասական ձևով վարկածների ստուգմանը, քանի որ սխալների բաշխումը նորմալ է, ինչը երևում է Ժարկուե-Բերայի թեստի միջոցով:

Գծապատկեր 2. Մնացորդների հիստոգրամ:

p-value հավասար է 0.86, որը մեծ է 0.05-ից, այսինքն՝ նորմալ բաշխման առկայության վերաբերյալ գրոյական վարկածը ընդունվում է:

Քանի որ մոդելում առկա է հետերոսկեդաստիկություն, այն վերագնահատվել է՝ օգտագործելով Ուայթի ձգգրտված ստանդարտ սխալները:

Dependent Variable: FSI
Method: Least Squares
Date: 04/29/24 Time: 18:40
Sample (adjusted): 1 175
Included observations: 175 after adjustments
White heteroskedasticity-consistent standard errors & covariance

Կառլեն Խաչատրյան, Գուրգեն Գասպարյան

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GE	-9.452263	2.166315	-4.363292	0.0000
PSAV	-6.669680	1.113307	-5.990872	0.0000
RQ	-4.811357	2.599897	-1.850595	0.0460
VA	-3.768655	1.264981	-2.979218	0.0033
C	62.51196	0.655741	95.33020	0.0000
R-squared	0.878369	Mean dependent var		65.98914
Adjusted R-squared	0.875507	S.D. dependent var		23.73464
S.E. of regression	8.374417	Akaike info criterion		7.116395
Sum squared resid	11922.25	Schwarz criterion		7.206818
Log likelihood	-617.6846	Hannan-Quinn criter.		7.153073
F-statistic	306.9182	Durbin-Watson stat		2.074346
Prob(F-statistic)	0.000000			

Աղյուսակ 6. Հերերոսկեդաստիկության նկատմամբ ձգարված ռեգրեսիա:

Մոդելի վերագնահատման արդյունքում բոլոր փոփոխականները շարունակում են լինել նշանակալի, գործակիցների արժեքներում էլ փոփոխություններ չեն եղել:

Կարող ենք եզրակացնել, որ ստացվել է էկոնոմետրիկ մոդելների կառուցմանը համապատասխանող աղեկվատ մոդել, և այդ ընտրանքով ստացված գործակիցները մոտ են գլխավոր համախմբության իրական պարամետրերին:

Բոլոր փոփոխականների ազդեցությունը բացասական է, ինչը նշանակում է, որ պետական կառավարման որակի 4 ցուցանիշներից յուրաքանչյուրի աճի դեպքում փխրությունության գործակիցը նվազում է: Այս արդյունքը տրամաբանական է, քանի որ, որքան ցածր է փխրությունության գործակիցը երկրի համար, այնքան ավելի լավ: Ինչպես երևում է ռեգրեսիայից ամենամեծ ազդեցությունը ունի կառավարման արդյունավետություն փոփոխականը, ինչը լրացուցիչ անգամ ապացուցում է տնտեսական աճի ինստիտուցիոնալ տեսությունը, համաձայն որի երկրի տնտեսական զարգացման վրա առանցքային դեր ունեն պետական ինստիտուտների արդյունավետ գործունեությունը:

Եզրակացություն

Էմպիրիկ հետազոտության արդյունքում պարզվել է, որ Պետության փխրությունության համաթվի վրա նշանակալի ազդեցություն ունեն պետական կառավարման որակի վեց ցուցանիշներից չորսը՝ կառավարման արդյունավետությունը, քաղաքական կայունությունը և բռնության բացակայությունը, կարգավորման որակը և օրենքի գերակայությունը և պետական մարմինների հաշվետվողականությունը և բնակչության կարծիքի ընդունումը: Այլ հավասար պայմաններում կառավարման արդյունավետություն ցուցիչի մեկ

միավոր աճը բերում է փխրունության համաթվի 9.5 միավոր նվազման, քաղաքական կայունություն և բռնության բացակայություն ցուցիչի մեկ միավոր աճը՝ փխրունության համաթվի 6.7 միավոր նվազման, կարգավորման որակ ցուցիչի մեկ միավոր աճը՝ փխրունության համաթվի 4.8 միավոր նվազման, օրենքի գերակայություն և պետական մարմինների հաշվետվողականություն և բնակչության կարծիքի ընդունում ցուցիչի մեկ միավոր աճը՝ փխրունության համաթվի 3.76 միավոր նվազման: Ռեստրմինացիայի գործակիցը հավասար է 88 տոկոսի, ինչը ցույց է տալիս, որ ընտրված փոփոխականները 88 տոկոսով բացատրում են փխրունության համաթվի տատանողականության մակարդակը: Ապացուցվել է, որ մոդելով ստացված գործակիցները անշեղ են և ունակային, այսինքն՝ տվյալ ընտրանքով գնահատված գործակիցները մոտ են գլխավոր համախմբության իրական արժեքներին:

Պետական կառավարման որակը արտահայտող բոլոր չորս ցուցիչները բացասական ազդեցություն ունեն Պետության փխրունության համաթվի վրա, ինչը նշանակում է, որ պետական կառավարման որակի բարձրացումը հանգեցնում է տնտեսական զարգացման մակարդակի աճի, քանի որ, որքան զարգացած է տվյալ երկրի տնտեսությունը, այնքան ցածր է փխրունության համաթվի արժեքը, ընդ որում շեշտը պետք է դրվի կառավարման արդյունավետության և քաղաքական կայունության վրա, որովհետև մոդելում դրանց ազդեցության չափն ամենամեծն է:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Englebert, P. (1997). The Contemporary African State: Neither African nor State. *Third World Quarterly*, N18(4), 767–775.
- Fearon, J., Laitin, D. (2003). Ethnicity, insurgency, and civil war. *American Political Science Review*, vol. 97, N1, 75–90.
- Helman, G., Ratner, S. (1993). Saving Failed States. *Foreign Policy*, N89, 3–20.
- Huntington, S. (2006). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Greffrath, W. (2012). *A conceptualisation of the dysfunctional state*. Dissertation submitted for the degree Master of Arts in Political Studies at the Potchefstroom Campus of the North-West University. September 2012.
- Kaufmann, D., Kraay A., Mastruzzi, M. (2009). *Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2008*. The World Bank, Policy Research Working Paper N4978.
- Jackson, R. (1993). *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones, D., Brown R. (2016). Using the Fragile States Index to predict conflict. *Journal of Peace Research*, vol. 53, N6, 743–758.
- Migdal, J. (1988). *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. New Jersey: Princeton University Press.
- Smith, M., Lopez, M. (2016). Assessing state fragility: A critical review of the Fragile States Index. *International Studies Review*, vol. 18, N3, 418–437.
- Stewart, F. (2002). Weak states and global threats: Fact or fiction? *Foreign Affairs*, vol. 81, N3, 20–34.
- Thurer, D. (1999). The «failed State» and international law. *International Review of the Red Cross*, vol. 81, N836, pp. 731–761.

Карлен Хачатрян

*Декан факультета Экономики и управления
Ереванского государственного университета,
кандидат экономических наук, доцент
Эл. адрес: karlen.khachatryan@ysu.am*

Гурген Гаспарян

*Ассистент кафедры Актуарной и финансовой математики
Ереванского государственного университета,
кандидат экономических наук,
Эл. адрес: gurgengasparyan@ysu.am*

КАЧЕСТВО ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ПРЕОДОЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ХРУПКОСТИ

В последнее десятилетие исследования посвящённые состоятельности государства стали весьма актуальными. Исследователей и политиков интересуют факторы, лежащие в основе состоятельности государства и основные направления преодоления хрупкого государства. Эксперты используют Индекс хрупкости государств для определения уровня стабильности разных стран мира. В статье рассматриваются теоретические вопросы хрупкого государства, представлен Индекс хрупкости государства с его 12 субиндикаторами, а также шесть основных индикаторов, характеризующих качество государственного управления. С помощью эконометрического инструментария было оценено влияние показателей качества государственного управления на Индекс хрупкости государства. Выявлено, что четыре из шести показателей качества государственного управления оказывают существенное влияние на Индекс хрупкости государства. Модель показала, что эти четыре показателя объясняют 88 процентов уровня колебаний Индекса хрупкости государства. При этом влияние показателей эффективности управления и политической стабильности является наибольшим, поэтому при разработке политики особенно необходимо реализовывать такие программы, которые приведут к повышению оценки этих показателей.

Ключевые слова: состоятельность государства, дисфункциональное государство, государственное управление, хрупкое государство, качество управления, индекс хрупкости государства, регрессионный анализ.

Karlen Khachatryan*Dean of the Faculty of Economics and Management
at Yerevan State University,**Ph.D. in Economics, Associate Professor**Email: karlen.khachatryan@ysu.am***Gurgen Gasparyan***Assistant of the Chair of Actuarial and
financial mathematics at Yerevan State University,**Ph.D. in Economics**Email: gurgengasparyan@ysu.am*

QUALITY OF GOVERNANCE AS A PREREQUISITE FOR OVERCOMING STATE FRAGILITY

In the last decade, research on the state capacity has become very relevant. Researchers and policy makers are interested in the factors underlying the state capacity and the main directions for overcoming a fragile state. Experts use the State Fragility Index to determine the level of stability of different countries around the world. The article discusses the theoretical issues of a fragile state, presents the State Fragility Index with its 12 sub-indicators, as well as six main Worldwide Governance Indicators. Using econometric tools, the impact of Worldwide Governance Indicators on the State Fragility Index was assessed. It was found that four of the six Worldwide Governance Indicators have a significant impact on the State Fragility Index. The model showed that these four indicators explained 88 percent of the level of variation in the State Fragility Index. At the same time, the influence of indicators of Political Stability and Absence of Violence/Terrorism and Government Effectiveness is the greatest, therefore, when developing policies, it is especially necessary to implement programs that will lead to an increase in the assessment of these indicators.

Key words: state capacity, dysfunctional state, governance, fragile state, quality of governance, state fragility index, regression analysis.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել 2024թ. մայիսի 16-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման 2024թ. մայիսի 20-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 2024թ. հունիսի 11-ին: